

RSV en de zuiverheid van de politiek

'Politiek is een nobel vak'; dat is een stelling die niet zoveel mensen in de mond durven te nemen. Integendeel; meestal is men ervan overtuigd dat politiek vuil, ja smerig is.

Men kan in die mening gemakkelijk overtuigd worden door de gang van zaken rond het RSV-drama. Niet voor niets is die zaak zo hoog opgenomen dat een parlementaire enquêtecommissie nodig werd gevonden om 'de onderste steen boven te halen'. Dat heeft men dan ook werkelijk geprobeerd. Van hoog tot laag werden de betrokkenen ondervraagd en de meest sprekende gedeelten van het onderzoek speelden zich, via druk bekeken tv-uitzendingen, in het publiek af. De Nederlandse politiek bekritiseerde het gedrag van grote ondernemers, van vakbeweging en van commissarissen, maar ook zichzelf.

Vertrouwen en gemoedsrust

Sommigen vonden dat riskant. Het blootleggen van falend beleid zou het wantrouwen tegenover ondernemers aanwakkeren en zodoende schade opleveren voor het inves-

teringsklimaat en de Nederlandse economie. Deze redenering treft men meer aan. Daarop stuit men ook als bijvoorbeeld de gang van zaken in de medische wereld kritisch wordt gevolgd. Het ontdekken van fouten zou de vertrouwensrelatie tussen arts en patiënt verstoren en dus nadelig zijn voor de volksgezondheid. Dit zijn merkwaardige redeneringen die berusten op een zeer optimistisch mensbeeld voorzover het de hogere standen betreft. Daar zou in principe slechts van goede opzet sprake zijn die helaas niet elke kans op fouten uitsluit maar toch minimaliseert. Controle kan daar niets positiefs aan toevoegen; zij kan alleen het klimaat bederven. Menig CDA-raadslid die met B. en W. in de clinch komt, kent dit type reacties uit de eigen achterban. Controle verstoort de gemoedsrust van hen die hoog gezeten zijn, maar ook van hen die dat niet zijn, en anderen van hun voetstuk zien vallen.

Ook het RSV-onderzoek heeft de gemoedsrust van velen verstoord. Werd zo toch niet bewezen dat politiek inderdaad een vuile zaak is? Wierp bijvoorbeeld ook het aan het

licht brengen van Watergate niet een smet op het presidentschap, op de politiek?

Wie destijds tegenover Oost-Europeanen wrange grapjes maakte, uit schaamte over Watergate, werd verrast door het enthousiasme en de waardering die het betreffende onderzoek in niet-democratisch geregeerde landen opriep. Niet het afluisterschandaal trok de aandacht, daar is men in veel landen aan gewend, maar de hardnekkige vervolging van de President. Dit droeg aanzienlijk bij tot het vertrouwen in de Amerikaanse democratie; dat zoiets mogelijk was! Wie nu over RSV vertelt, ontmoet eenzelfde reactie. Het relaas over captains of industry, ministers, politici en hoge ambtenaren die allemaal publiekelijk werden ondervraagd, zodat tweederde van de bevolking daadwerkelijk via tv het proces kon volgen; dat relaas roept jaloezie en bewondering op voor de Nederlandse democratie.

De RSV-enquête mag terecht een hoogtepunt in ons politieke leven heten. En dat de strenge, solide voorzitter van de Enquêtecommissie tot politicus van het jaar is gekozen, pleit voor het moreel beoordelingsvermogen van de journalisten.

Nixon trad af

Watergate resulteerde inderdaad in het heengaan van Nixon als President van de V.S. Wie zijn memoires leest, wordt getroffen door de reden van zijn aftreden: 'het ontbreken van voldoende steun in het Congres'. Geen sprake van een moreel oordeel. Blijven politici altijd zitten zolang ze voldoende machtsbasis hebben? Men zou zich best kunnen voorstellen dat een politicus van moreel allure geen genoegen neemt met 'voldoende steun in het parlement'. Wie weet zou hij meer morele allure kunnen hebben dan de meerderheid waarop hij steunt en ondanks die meerderheid tot aftreden besluiten. Wie die allure niet heeft, zou kunnen proberen om zich een meerderheid te verschaffen door de drukmiddelen die voorhanden zijn. Dat laatste heeft Nixon geprobeerd en hij hield het zo nog lang vol. Zodoende

verspeelde hij zijn naam. Zijn toch vrij duidelijke, positieve prestaties kan men zich moeilijk meer herinneren, men weet nog slechts van de president die uit het Witte Huis verdreven moest worden omdat het hem aan morele zelfbeoordeling ontbrak.

Lord Carrington moest aftreden vanwege de Falklandcrisis. Op de keper beschouwd was zijn persoonlijke schuld niet zo groot. Voor het kabinet van mevrouw Thatcher was het een pijnlijke zaak, maar ieder begreep dat de hoogheid van het ambt zo'n aftreden impliceerde. Ook in de Nederlandse politieke geschiedenis zijn zulke aftredens bekend. De aanleiding was soms futiel: een geringe materiële schade door aanrijding. De regel was 'aan wie veel gegeven is, van hem zal veel geëist worden'. Sinds wanneer is die regel bij ons in onbruik geraakt? Is er sprake van een zekere liberalisering op dit punt?

Van Aardenne en de Kamer

In december werd de aandacht gericht op de figuur van Van Aardenne. Hij had de Kamer misleid (gefleest, volgens Joekes in Trouw d.d. 12-12-'84) en daarover sprak de Enquêtecommissie het 'onaanvaardbaar' uit. In Van Aardenne werd de politiek meest verantwoordelijke voor het RSV-drama aangewezen. Gezien de soliditeit van het onderzoek hoeft aan dat oordeel niet getwijfeld te worden. Temeer niet omdat de Enquêtecommissie er niet voor terugschrikt om ook over de Kamer een hard oordeel uit te spreken en daarmee over het eigen functioneren als Kamerlid. Dit geeft aan het 'onaanvaardbaar' een morele inhoud. Als later in de Kamer het 'onaanvaardbaar' wordt overgenomen (in de motie-Den Uyl) zonder dat de indiener van de motie tevens de eigen rol onder kritiek neemt (daarvoor biedt het RSV-rapport voldoende grond), wordt dezelfde betiteling tot slechts een politiek oordeel ver-smald.

Hierin ligt een belangrijk probleem. In 'normale' gevallen dwingt de Kamer een minister tot aftreden. De schuldvraag ligt dan duidelijk bij de minister of er is sprake van onbekwaamheid. In de RSV-affaire heeft de Ka-

mer echter ook veel schuld. Als men het rapport leest, kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat de Kamer graag onwetend bleef over de prijs van het gevoerde en aangemoedigde beleid. Het politieke klimaat van de jaren '60 en '70 bracht, in de bewoordingen van de Enquêtecommissie, mee:

- dat een 'regeringsbeleid dat aan het bestuur van RSV een ruime gelegenheid bood om de eigen ondernemersverantwoordelijkheid naar de overheid af te schuiven' niet als falend beleid werd herkend;
- dat het 'geloofsartikel' van de, door de overheid opgelegde, schaalvergroting vroemeljk werd nageleefd en 'in de publiciteit een gunstig onthaal' kreeg;
- dat 'op de meest cruciale momenten de Kamer niet aanwezig, onoplettend of vergetachtig' was;
- dat 'de Tweede Kamer niet ongevoelig' was voor de 'ongekend sterke presiegroepen die op de been werden gebracht' (van FNV en stadsbesturen tot Raad van Kerken toe!);
- dat 'politieke overwegingen (nationaal prestige, lokaal belang)' de overhand hadden op sociale (vergelijk de behandeling van 'de talloze kleinere bedrijven in bijvoorbeeld de textielsector');
- dat 'herhaaldelijk' besluiten 'niet geheel werden uitgevoerd' noch 'aan gestelde voorwaarden de hand werd gehouden';
- dat zelfs na uitoefening van fundamentele kritiek door de PvdA-oppositie, deze toch meestal niet veel anders verzocht dan 'meer geld ter beschikking te stellen';
- dat de Kamer op vitale ogenblikken onvolledig werd ingelicht, zij 'waarschijnlijk nooit een volledig inzicht gehad heeft van wat er gaande was en financieel op het spel stond' maar toch niet doorvroeg en geen 'ondubbelzinnige verantwoording van de bedrijfseconomische en financiële toestand' heeft geëist;
- als de Tweede Kamer van de werkelijke verliezen op de hoogte werd gebracht 'volgden geen nadere stappen en was er

nauwelijks verwondering, hetgeen de Enquêtecommissie verwondert'!

Het is een lange lijst van punten die het fiasco van de politiek van de jaren '60 en '70 onderstrepen. De politiek die dusdanige prenties heeft dat zij machteloos wordt tegenover chantage door de verenigde presiegroepen. Wie eigen mogelijkheden en gezag overschat, ondermijnt beide. Het gezamenlijk optrekken van kapitaal en arbeid (RSV-bestuur en FNV) tegen de overheid toont aan hoe gevaarlijk het is om de illusie van de klassenstrijd hoog te houden. De overheid is geen bemiddelaar maar vaak beider slachtoffer geweest. Zij liet zich charteren met het dreigement van de 'maatschappelijke onaanvaardbaarheid'. En bovenal: de politiek kon alles en was overal verantwoordelijk voor.

Hoe de hazen lopen

Hoewel in de Nederlandse politiek weinig van frauduleuze handelingen sprake is (het RSV-rapport laat dat ook zien) stuit men daar toch nu en dan op zaken die niet deugen. Merkwaardigerwijs zijn er die het de hoogste wijsheid achten om zich te beperken tot 'dat is nu eenmaal zo, dat weet je toch'. Wie zich er niet bij neerlegt, ontmoet dan een meewarige glimlach, hij weet kennelijk nog niet 'hoe de hazen lopen'. Dit nu is een teken van politiek-ethisch onbenul. Immers politiek ontleent haar zin met name aan haar morele niveau. Het is nu eenmaal veel meer dan een interessant spel voor hooggezetenen. Het is geen sensationele roedeo waarin het erom gaat om zo lang mogelijk te blijven zitten op de stier van de maatschappelijke aanvaardbaarheid. Het gaat immers om een dienst aan medemens en samenleving. Toch is veelvuldig sprake van pogingen om politiek en ethiek te herleiden tot macht en belang. Speelt dat in de afwikkeling van de RSV-affaire ook een rol?

Ja, dat is waarschijnlijk zo. Het is zelfs heel gebruikelijk om politiek zo te definiëren. Het gaat dan alleen om de keuze van het belang

dat de politicus voorstaat en de bekwame hantering van de macht om dat belang te realiseren. Brochures uit christen-democratische kring vallen daarbij op als 'neo-moralistisch'. Het doen van een appèl op de verantwoordelijkheid van burgers en organisaties is van morele aard en a-politiek. Dat laatste is waar als het bij zo'n appèl blijft. Men zal door wetgeving en beleid (machtsmiddelen) heel wat moeten regelen wat bij dat appèl hoort. Maar de zin van die politieke arbeid ligt in de rechtvaardigheid die erdoor gediend wordt. Bij de bepaling van wat rechtvaardig is of niet moeten morele beslissingen worden genomen die altijd complex van aard zijn omdat het welzijn van velen erbij betrokken is. Sommige mensen menen dat die beslissingen alleen moeilijk zijn omdat mensen niet tot het goede geneigd zijn. Dat is misschien zo in een aantal gevallen, maar het probleem ligt veel meer in de veelheid van criteria, de afweging, de rationele argumentatie en het goed geïnformeerd zijn. Moreel handelen komt nooit neer op handelen volgens één simpel criterium. Dat is a-moreel, het aanzetten van de automatische piloot of zelfs, het vastzetten van het roer. Daar komen rampen van.

Het a-moralisme van de belangenpolitiek

Zo is het bijvoorbeeld a-moreel om beleid eenzijdig te laten bepalen door politiek eigen- of partijbelang opgevat als vergroting of handhaving van de persoonlijk of partijmacht. Indien eigenbelang ten diepste de rechtvaardiging is van alle menselijk handelen en morele waarden daartegenover geen zelfstandige betekenis hebben, zijn te weinig barrières tegen de vermenging van directe eigenbelangen met de opdracht waar een politicus voor staat. Het vermengen van die twee geldt evenwel doorgaans toch als corruptie. Reden waarom bestuurders van hoog tot laag tot in details de eigenbelangen buiten hun ambt (moeten) houden. Terecht worden bloemen, dozen sigaren en flessen wijn door wethouders aan de dankbare afzenders, burgers of ondernemers, teruggezonden. Het lijkt overdreven maar dat is het

niet.

Vanuit deze a-morele eenzijdigheid van het denken in eigen- of partijbelang wordt soms zelfs gepleit voor aanpassing van de grondslag van het CDA aan de electorale perspectieven! Bij het RSV-beleid maakte die a-morele fixatie fracties chantabel. Zij raakten in een spiraal van onverantwoord beleid gevangen, want indien pressiegroepen weten dat een partij vatbaar is voor druk, dan zullen ze hun pressiemiddelen juist op die partij richten etc. etc. Is dat misschien één van de redenen waarom het CDA zo vaak onder druk staat?

Acht men onze partij daar terecht vatbaar voor? Op z'n minst is dit een factor die de kritiek van, als pressiegroepen optredende, (semi) kerkelijke organisaties op het CDA verklaart. Wij hebben ons publiekelijk, via ons Program van Uitgangspunten vatbaar voor die pressie verklaard. Althans zo wordt dat verstaan. Het zal enige moeite en harde duidelijkheid vergen om dat misverstand uit de wereld te helpen.

Wie laat weten dat rechtvaardigheid en moreel zijn maatstaven zijn heeft het trouwens gemakkelijker. Iemand met het optreden en voorkomen van de voorzitter van de Enquêtecommissie schrikt pressiegroepen af. Tegenover zo'n persoon hebben zij niets aan hun kennis over 'hoe de hazen lopen'.

Ethiek, nut en macht

Het optreden van de VVD-fractie ten aanzien van de heer Van Aardenne wordt natuurlijk ook door een opvatting over ethiek getypeerd, maar dan meer door een nuttigheids-ethiek dan één die refereert aan hoge plichten. Binnen het moderne liberalisme wordt nog steeds het economische motief als basis voor ethiek gezien. In de theorieën die zich meer op de lange termijn richten, gaat het niet domweg om het maximaliseren van het eigenbelang (als rechtvaardiging voor gedrag) maar om het creëren van een systeem dat de beste overlevingskansen garandeert. Al gaat het daarin nog steeds om een bepaald type eigenbelang, door het zo te

formuleren kan men zelfs bij een stelsel met sociale trekken uitkomen.

Maar toch geeft die fundering in eigenbelang een wat cynische trek aan dat type sociaal liberalisme. Ten diepste gaat het volgens deze theoretici (Rawls bijvoorbeeld) niet om het welzijn van de ander als doel in zichzelf. Bij Rawls gaat het over individuen 'die begiftigd zijn met een minimale rationaliteit (opgevat als het vermogen om gestelde doeleinden met de daartoe geschikte middelen te bereiken, zonder zich daarbij om het belang van anderen te bekommeren) en uitsluitend geïnteresseerd zijn in eigen voordeel'. Het wel begrepen eigenbelang maakt hen (conform bepaalde criteria uit de speltheorie) sociaal. Het morele zelf is daarmee weggere-deneerd.

Tijdens de eerste parlementaire behandeling van het RSV-rapport in december 1984 was nog een andere wijze van omgaan met moraal te constateren ongeveer in lijn met het zgn. emotivisme van Stevenson. Hierin wordt onderscheid gemaakt tussen opinies en houdingen. In de eerste gaat het over oordelen die op informatie en argumenten zijn gebaseerd, bijvoorbeeld de uitspraken over het beleid van de minister van Economische Zaken, vervat in het RSV-rapport. In de tweede gaat het om waarde-oordelen die de bedoeling hebben het gedrag te veranderen, bijvoorbeeld een motie van dezelfde inhoud als de uitspraken van het RSV-rapport, maar met als bedoeling dat de minister opstapt. Alleen bij de opinies gaat het over feiten; de houdingen zijn een kwestie van smaak. Gecombineerd met de stelling dat ethische oordelen strikt subjectief zijn, uitingen van het gevoel van de spreker, is 'goed' datgene waarmee door de meeste sprekers wordt ingestemd. Door dit subjectivisme is het wederom onnodig om morele principes 'uit een hoge hoed te toveren'. Diegene die een parlementaire meerderheid weet af te dwingen, blijkt het juiste morele oordeel te hebben. Ethiek wordt zodoende een kwestie van macht. Is voor de verwerving van die meerderheid een ritueel van berouw nodig,

dan gebieden overwegingen van nuttigheid om die rituelen op te voeren.

Zo scheppen de verabsolutering van markten en machtsprincipes een moreel duister waarin alle katten grauw zijn; rechtvaardigheid wordt koopwaar, gezag wordt macht, democratie een procedure. Tegen die achtergrond is te begrijpen waarom gesprekken met sommige, door de beroepsziekte van het machtsdenken aangetaste, politici zo ontmoedigend zijn. Al lijkt het gesprek over morele zaken te gaan, in werkelijkheid denkt die politicus altijd aan de machtseffecten. Wat een verschraalde menselijkheid!

De hoogheid van het ambt

Het moge dus zo zijn dat er heel wat mensen zijn die trots zijn op het feit dat zij morele redeneringen vermijden, toch wordt zodoende zeer tekort gedaan aan realiteiten. De meeste mensen kunnen en willen trouwens niet eens zo abstract a-moreel denken. Zij gaan er, in het gunstige geval, van uit dat overheidspersonen in moreel opzicht voorbeeldig zijn. De hoogheid van het ambt vergt dat daarmee uiterst zorgvuldig wordt omgegaan. Ministers en andere politici moeten vertrouwd kunnen worden, anders is er voor de burgers geen reden om hun gezag te aanvaarden. Zij geven hun lot in goed vertrouwen in hun hand. Dat kan niet anders want het overheidshandelen valt voor hen niet te overzien. Dat bleek in het RSV-schandaal zelfs voor politici te gelden. Het aanblijven van ministers kan dus zeker niet alleen worden bepaald door de vraag of een Kamermeerderheid hen nog tolereert. Iemand die niet in staat is om, afgezien daarvan, op morele gronden af te treden is in feite onaanvaardbaar op zo'n post. Extra waardering en vertrouwen verdienen juist diegenen die zichzelf grenzen stellen en liever vertrekken dan tegen hun geweten te handelen. Politici hebben immers niet tot taak om te blijven zitten maar om leiding te geven, al was het alleen maar door het schokeffect van hun aftreden. Het aftreden van Van Aardenne zou voor hemzelf en voor de politiek een zeer positieve betekenis hebben. Immers,

als zelfs de meest verantwoordelijke, die bovendien de Kamer misleidde, kan blijven waar hij zit, hoe kunnen dan de fouten van de Kamer, de FNV etc. etc. op een passende wijze behandeld worden? Dan ontstaat temeer het gevoel dat de hoge heren in Den Haag elkaar de hand boven het hoofd houden, uit eigen- en partijbelang.

Een grondig zelfonderzoek van de Kamerfracties is zeker op z'n plaats omdat de zaak

De moeilijkheid is echter dat de Kamer niet in de beste positie verkeert om de minister tot aftreden te dwingen. Zij heeft zelf veel boter op het hoofd. Conform het voorgaande zou het ook jammer zijn als voor zo'n aftreden een parlementair machtswoord nodig was. Daarmee blijft de ethiek immers buiten haken. Die speelt pas zichtbaar een rol als de minister zelf een daad stelt. Dat is nodig voor de zuivering van de politiek. Wat voor een partij is de VVD als zij dat tegenhoudt?

A.M.O.

Literatuur:

Leo Fretz, *Ethiek als wetenschap*, Boom, Meppel, 1980.

dr. G. Manenschijn, *Eigenbelang en christelijke ethiek; rechtvaardigheid in een door belangen bepaalde samenleving*; Ten Have, Baarn, 1982.

RSV-enquête; opkomst en ondergang van Rijn-Schelde-Verolme, deel 1 en 2, Staatsdrukkerij, Den Haag, 1984.

The Memoirs of Richard Nixon, Gurret & Dunlap, New York, 1978.

■ Politici hebben immers niet tot taak om te blijven zitten maar om leiding te geven. ■

niet met het RSV-rapport afgelopen is. Immers, steeds weer is er de dreiging dat, tegen beter weten in, de politiek een verkeerd spoor kiest. Heeft bijvoorbeeld de oppositie niet steeds de neiging om onder pressie van het electoraal gewin een beleidsperspectief te schilderen dat op een illusie neerkomt? Of is er niet een sterke neiging om de kat van het eigen alternatief beleid in de zak te houden, zijn kwaliteiten te loven terwijl ieder al weet dat het arme scharminkel te zwak is om op z'n poten te blijven staan? Zijn er niet steeds weer 'profetische' geesten die op een korte-termijnpolitiek van quasi sociale aard aandringen waar een Evita Peron zich niet voor zou hoeven schamen? En geldt ook niet voor het CDA dat het soms te gevoelig is voor het argument van de 'maatschappelijke aanvaardbaarheid'? Ook onze partij heeft nog niet volledig afgerekend met de foute denk- en reactiepatronen van de jaren '60 en '70.

